

Шпиталь Преображення

КУПИТИ

«Шпиталь Преображення» — це твір, з якого починається письменницька кар'єра Станіслава Лема. Роман немов стоїть осторонь від усіх наступних творів фантаста: у ньому відображений сучасний світ письменника, німецька окупація Польщі та ліквідація лікарні для осіб із психічними відхиленнями, в якій персонажі відчайдушно шукають сенс життя у морально-філософських бесідах. Сама ж лікарня є своєрідним дзеркалом тогочасної епохи, музеєм душ, як стверджує письменник, адже «лише тут, у концентраті, ясно виявляється обличчя часу...».

ГОРИЗОНТИ
ФАНТАСТИКИ

Станіслав
Лем

ШПИТАЛЬ ПРЕОБРАЖЕННЯ

СЕРІЯ «ГОРИЗОНТИ ФАНТАСТИКИ»

Станіслав Лем

ШПИТАЛЬ ПРЕОБРАЖЕННЯ

Лем С.
Шпиталь Преображення : роман / С. Лем ;
пер. з пол. І. Сварника. —
Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. — 232 с. — (Серія
«Горизонти фантастики»).

ISBN 978-966-10-8577-9

Серію «Горизонти фантастики»
засновано 2011 року

Stanisław Lem
Szpital Przemienienia
© Barbara Lem and Tomasz Lem, 2016

Переклад з польської
Івана Сварника

«Шпиталь Преображення» — це твір, з якого починається письменницька кар'єра Станіслава Лема. Роман немов стоїть осторонь від усіх наступних творів фантаста: у ньому відображений сучасний світ письменника, німецька окупація Польщі та ліквідація лікарні для осіб із психічними відхиленнями, в якій персонажі відчайдушно шукають сенс життя у морально-філософських бесідах. Сама ж лікарня є своєрідним дзеркалом тогочасної епохи, музеєм душ, як стверджує письменник, адже «лише тут, у концентраті, ясно виявляється обличчя часу...».

*Îðîðîý°ðîñý çàêîîî ïðî ààòîðñîêà ïðàâî.
Æîîîà ÷àñðèîà ÷îãî àèäàîíý îà îîæà áóðè àîäâîððîà
â áóâü-ýèîó àèäèýâî áâç àîçâîèò àâðîðà îððâèèàá ÷è àèäââöý.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817

Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,

mail@bohdan-books.com

тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ПОХОРОН

У Нечавах поїзд стояв недовго. Ледве Стефан протиснувся крізь натовп до виходу й зіскочив на землю, як локомотив пахнув і колеса почали стукати за його плечима. Він уже годину хвилювався, що не зможе вийти, і ця проблема заступила для нього все інше, у тому числі й саму мету подорожі. Тепер, вдихаючи повітря, різке після вагонної задухи, і мружачись від сонця, він ішов непевно, почувуючись водночас звільненим і безпорадним, наче вирваним із важкого сну.

Був один з останніх днів лютого, на небі пливло повно світлих хмар із розпеченими до білизни краями. Сніги, які підмивала волога, важко осідали в ямах і ярах, оголюючи стерню, купи кущів, чорні від грязюки дороги і глинисті схили пагорбів. Одноманітна доти білизна пейзажу тепер порушувалася провісником змін — хаосом.

Ця думка дорого обійшлася Стефану — він необачно ступив крок, і вода хлюпнула йому в туфлю. Хлопець з огидою смикнувся. Усе слабше сопіння локомотива розійшлося бежинецькими узгір'ями; тоді почувся шум, схожий на сюрчання коників: невловимий, одноманітний відзвук танення лунав звідусіль. У своєму кошлатому реглані, у м'якому фетровому капелюсі й мілких міських туфлях Стефан на тлі великого узгір'я видавався постаттю не дуже доречною, і він це усвідомлював. Дорогою, що піднімалася до села, струменіли живі потічки, засліплюючи своїм блиском. Плигаючи з каменя на камінь, він врешті добрався до роздоріжжя і глянув на годинник. Доходила перша. Похорон не був призначений на певну годину, однак слід було поспішати. Труна з тілом виїхала з Кельце іще вчора, тож вона вже була в домі дядька Ксаверія, але могла бути і в костелі, бо в телеграмі було непевне речення про службу божу. Чи то про парастас? Він не міг цього пригадати, але саме обмірковування літургічних питань вивело його з рівноваги. До дому дядька було десять хвилин шляху, стільки ж до цвинтаря, але якщо процесія йтиме навколо, щоб зайти до костелу... Нерішучість Стефана зростала. Він рушив до вигину шосе, зупинився, зробив пару кроків назад і знову зупинився. Серед полів він побачив старого селянина, який здалеку йшов межею, тримаючи на плечі хрест,

що зазвичай несуть перед похороном. Стефан хотів гукнути до нього, але не наважився. Зціпивши зуби, він великими кроками рушив у бік цвинтаря. Селянин дійшов до муру цвинтаря і зник. Не видно було, щоби він ішов далі до села, тож Стефан відчайдушно ухопив поли плаща й, піднявши їх, наче жінка, чимраз карколомніше пострибав через калюжі. Дорога на цвинтар оминала невеликий пагорб, густо порослий ліщиною. Стефан рухався навпростець, не зважаючи на грузький сніг і гілки, що хльостали по обличчю. Гущавина несподівано закінчилася. Він зіскочив на дорогу перед самим цвинтарем. Тут було тихо й порожньо — і жодного сліду селянина. Поспіх Стефана мов вітром здуло. Розпашілий і глибоко дихаючи, він похмуро глянув на ноги, обляпані болотом по щиколотки, а потім зазирнув у цвинтарну хвіртку. На цвинтарі не було нікого. Хвіртка, яку він штовхнув, пронизливо зарипіла й затихла, жалібно писнувши. Брудний зашкарублий сніг хвилями накривав могили, відступаючи від підніжжя хрестів. Їхні дерев'яні шеренги уривалися біля купи дикого бузку; далі стояли кам'яні надгробки нечавських ксьондзів і більший від них, наче відокремлений, гробівець родини Тшинецьких — чорний, із золотими літерами дат і прізвищ, із трьома березами біля гранітного узголів'я. На порожньому місці, яке відділяло гробівець від решти цвинтаря, мов нічийна земля, зяяла яма щойно викопаної могили, плямуючи глиною біле оточення. Стефан зупинився від несподіванки. Мабуть, у гробівці вже не було місця, а на його розширення не вистачило часу чи коштів — і Тшинецький мусив лягти в глину, як усі звичайні люди. Стефан уявив собі, з якими відчуттями дядько Анзельм розпорядився про перевезення останків, бо ж іншого виходу не було: тут ховали всіх померлих, тому що Нечави колись належали Тшинецьким, і хоча тепер залишився лише дім дядька Ксаверія, та звичай зберігся, і після кожної смерті родина висилала з усієї Польщі своїх представників на похорон.

Із рамен хрестів, з гілок дикого бузку звисали скляні бурульки, з яких тихо крапала вода, дірявлячи сніг. Стефан хвилюку постояв над викопаною ямою. Треба було йти додому, але йому так цього не хотілося, що він повільно побрів поміж хрестами сільського цвинтаря. Прізвища, випалені дротом на дощечках, перетворювалися на чорні патьоки, чимало з них і зовсім пропало, залишаючи по собі гладке

дерево. Бродячи по снігу, який пронизував холодом його ступні, Стефан обійшов цвинтар навколо і несподівано зупинився над могилою, на якій стояв великий березовий хрест із прибитим шматком бляхи. Там виднівся напис, виведений вигадливою в'яззю:

*Перехожий Скажи Польщі Тут Лежать Її Сини
Що Були Їй Вірні До Останньої Години*

Нижче були вказані прізвища і звання. Останнім був невідомий солдат. Стояла ще дата — вересень 39 року. Від того вересня не минуло й шести місяців, але напис не зберігся б через дощі й морози, якби його не відновлювала чиясь дбайлива рука. Про пам'ять свідчили і ялинові гілочки, що прикривали на диво малу могилу: важко було повірити, що в ній лежить кілька людей. Стефан постояв там трохи, зворушений і водночас непевний, бо не знав, чи скидати капелюх; так і не вирішивши, він пішов далі. Довколишня холоднеча давалася взнаки; постукуючи туфлею об туфлю, він знову глянув на годинник. Двадцять хвилин по першій — слід було поспішати, якщо він хотів встигнути додому, але Стефан подумав, що, чекаючи на процесію тут, він зможе вдало спростити свою церемоніальну присутність на похороні, тож повернувся і знову опинився над викопаною могилою, яка мала прийняти тіло стрія Лешека. Зазирнувши вглиб порожньої ями, Стефан зауважив, яка вона глибока. Знаючи таємниці поховальної техніки, він зрозумів, що яму поглибили зумисно, аби згодом вона могла вмістити ще одну труну — тітки Анелі, вдови стрія Лешека. Це відкриття вразило його, як несамохіть підмічена непорядність; він мимоволі відсахнувся від ями і втупився у шеренги кістлявих хрестів. Самотність немов загострила його сприйняття, і те, що розбіжності в майновому стані існують і надалі у товаристві померлих, здалося йому абсурдним і нікчемним. Він глибоко зітхнув. Панувала цілковита тиша. Від села, що було неподалік, не долиняло навіть найслабшого шуму, навіть ворони, каркання яких супроводжувало його в нещодавній мандрівці, тепер зовсім затихли. Хрести кидали на сніг короткі тіні, холод від ніг піднімався по тілу аж до серця. Скулившись, він запхнув руки до кишень й у правій намацав маленький згорточок — хустинку з хлібом, яку мама увіпхнула йому перед виходом з дому. Він раптом відчув голод, добув хліб із кишені

і розгорнув тонкий папір. Між скибками рожевів шматочок шинки. Він підніс хліб до уст, але не зміг їсти над розкопаною могилою. Казав собі, що це забобони, бо, врешті, що тут такого — яма, викопана у глині, — однак не зміг себе перебороти. Зі скибкою хліба в руці він побрів до цвинтарної хвіртки. Йдучи, минав безіменні хрести, у незграбних формах яких марно шукаючи якихось індивідуальних рис, що свідчили б про їхніх померлих власників. Він подумав, що турбота про могили з незапам'ятних часів є проявом віри у те, що — попри твердження релігії, всупереч очевидності гниття і наперекір доказам розуму — померлі провадять у глибині землі якесь існування, може, незручне, навіть огидне, але все-таки існування, яке триває доти, доки над землею ще стоять якісь розпізнавальні знаки.

Він дістався до хвіртки, ще раз поглянув звіддалік на ряди хрестів, занурених у сніг, та жовтувату пляму викопаної могили і вийшов на заболочену дорогу. Коли він сформував до кінця свою останню думку, абсурдність цвинтарних церемоній стала для нього очевидною, а його участь у нинішньому похороні — чимось скандальним. Якусь мить хлопець навіть відчував злість на родичів, які намовили його на цю ескападу, тим дивнішу, що тут він, власне, був не собою, а представляв хворого батька.

Тепер він поволі їв хліб із шинкою, зволожуючи шматки слиною і тяжко ковтаючи, бо горло пересохло. У голові й далі роїлися думки. Так, думав він, це цілком напевно, що люди якоюсь найглухішою до аргументів світу частиною свого єства вірять у те відкрите ним «існування померлих», бо якби турбота про могили була лише висловом любові і жалю за втраченим, вони задовольнилися б опікою над наземною, видимою формою могили. Та зводячи мотиви цвинтарної діяльності людей до таких відчуттів, неможливо пояснити турботи про вигоду останків, яка змушує одягати померлих, класти їм під голови подушечки й замикати у футлярах, якнайстійкіших до дії сил природи. Тими, хто так чинить, мусить керувати темна і нерозумна віра в подальше існування померлих — те жорстоке, жахливе для всього живого існування в тісному просторі замкнутої домовини, яке вони вважають кращим, на їхню інстинктивну думку, від цілковитого знищення і поєднання з землею.

Не усвідомлюючи цього, він почав іти в бік села, а водночас і до дзвіниці костелу, яка блищала на сонці. Несподівано Стефан помітив на повороті шосе якийсь рух і, перш ніж зрозумів, що там відбувається, поспішно запхнув хліб у кишеню.

Там, де шосе оминало узгір'я, вигинаючись під його крутим глинистим схилом, з'явилася темна пляма процесії. Люди були так далеко, що їхніх обличчя неможливо було розпізнати, він лише бачив хрест, що плив попереду, відразу за ним — білі плямки священицьких шат, дах автомобіля, а далі — багато маленьких постатей, котрі рухались настільки повільно, що здавалося, наче вони просто переступають з ноги на ногу. Йти вони мали поважно, але звіддаля ці рухи виглядали майже гротескними. Цей мініатюрний похорон складно було сприймати всерйоз і чекати на нього з належною повагою, не простіше було й іти йому на зустріч. Процесія нагадувала випадково розкидане збіговисько ляльок, зодітих у чорне, що сунули біля підніжжя великого глинистого урвища, а вітер приносив від них уривки незрозумілих зойків. Стефанові хотілося опинитися там якнайшвидше, однак він не смів рушити з місця і лише нерухомо чекав на узбіччі дороги, скинувши капелюх, через що вітер відразу скуйовдив його волосся. Хтось сторонній не міг би зрозуміти: він є запізненим учасником жалобної урочистості чи лише випадковим перехожим. Постаті процесії помалу росли, наближаючись, і ось вони раптом перетнули невидиму межу тієї відстані, ефект якої справив особливе враження на спостерігача. Нарешті Стефан упізнав старого селянина, який ішов попереду з хрестом, обох ксьондзів, вантажну машину з поблизького тартака, яка повзла за ними, і врешті всю родину, що йшла порізно. Нескладний спів сільських жінок монотонно повторювався без жодної перерви; коли процесія була вже за кільканадцять кроків від Стефана, почулося бамкання дзвонів — спочатку кілька нерівних ударів, потім один повний сильний, що велично розплився околицями. Коли пролунав дзвін, Стефан подумав, що спочатку за шнур мусив потягнути малий Віцек із Шимчаків, якого відразу ж відігнав єдиний уповноважений до дзвонення рудий Томек, але Стефан швидко усвідомив, що «малий» Віцек мусить уже бути парубком його, Стефанового, віку, а по Томекові і слід пропав, відколи

той виїхав до міста. Та, мабуть, боротьба за право дзвоніння продовжувалася й серед нечавської молоді.

У житті трапляються ситуації, не передбачені підручником добрих манер, такі складні й дратівливі, що подолати їх можна лише завдяки великому тактові й упевненості в собі. Стефан, позбавлений таких чеснот, не мав уявлення, як приєднатися до процесії, тож нерішуче стояв, виразно відчуючи, що його помітили, і це тільки збільшило його сум'яття. На щастя, перед самим костелом процесія затрималася, один із ксьондзів підійшов до кабіни і про щось спитав водія, який ствердно закивав головою, а невідомі Стефанові селяни вилізли на кузов і почали знімати труну. Під час цього замішання Стефан зумів швидко приєднатися до групи, що стояла біля машини. Він якраз зауважив кремезну постать і шпакувату, низько посаджену голову стрія Ксаверія, який підтримував тітку Анелю, зодягнуту в чорне, коли біля труни пролунав приглушений заклик: треба було більше людей, щоб внести її до костелу. Стефан кинувся туди, але, як і завжди, коли треба було на очах у всіх вчинити щось хоч трохи відповідальне, він дуже знітився, готовність до дії виявилася лише у нервовому тупцюванні біля кузова вантажівки; врешті труна пропливла над головами присутніх без його допомоги, а Стефану потрапила в руки лише хутряна бурка, яку в останню мить скинув із себе й подав йому найстарший брат батька, стрій Анзельм.

Цю бурку Стефан узяв до костелу; він заходив одним із останніх, однак з абсолютним переконанням, що, несучи цей велетенський ведмежий кожух, і він докладається до правильного перебігу церемонії. Дзвін закінчив свою монотонну пісню пронизливим ударом, обоє ксьондзів на мить зникли, потім з'явилися знову, поки родина всідалася на лавки, і з боку віттаря залунали перші латинські слова панахиди.

Стефан міг спокійно сісти, бо і місця на лавках було багато, та й кожух стрійка не був найлегшим, але він волів стояти в глибині навіз зі своїм тягарем, може, саме тому, що йому було важко і це наче компенсувало його несміливість попередньої миті. Труна вже стояла навпроти віттаря, а стрій Анзельм, запаливши навколо неї свічки, підійшов просто до Стефана, який навіть від цього трохи зніяковів (він розраховував на темряву, що панувала біля підніжжя колони поруч

із ним). Стиснувши його плече, стрий прошепотів під звуки молитви, співаної ксьондзами:

— Батько хворий?

— Так, стрийку. Учора мав приступ.

— Ті камені, так? — сказав стрийко своїм пронизливим шепотом і хотів було забрати кожух, але Стефан не відпустив, пробелькотавши:

— Але ж ні, але ж прошу, я, я вже буду...

— Та віддай же хутро, дурню, бо тут холодно, як у псярні! — добродушно, однак повним голосом сказав стрийко, накинув на плечі бурку і пішов до лавки, на якій сиділа вдова, залишивши Стефана ні з чим; юнак іще довгу хвилю відчував, як пашіють його щоки.

Цей зовсім дрібний інцидент зіпсував йому всю молитву. Він відійшов лише за кілька хвилин, помітивши стрія Ксаверія, який сидів на краю останньої лавки. З певною втіхою Стефан подумав, як незручно мусить почуватися Ксаверій, цей атеїст, настільки войовничий, що намагався повернути кожного нового пробоща. То був старий кавалер, холерик і вередун, завзятий передплатник бібліотеки Боя¹, прихильник плановості народжень, до того ж єдиний лікар у радіусі дванадцяти кілометрів. Свого часу родичі з Кельце намагалися вижити його зі старого дому, провадячи з ним упродовж кількох років боротьбу в повітових і окружних судах, але Ксаверій виграв усі процеси та ще й так хитро — як казав — підстроїв, що вони не могли нічого йому зробити. Тепер він важко сидів, поклавши великі руки на пюпітрі, що був відділений лавкою від переможених родичів.

Коли орган озвався своїм глибоким голосом, у Стефанові щось здригнулося спогадом давніх, палких і покірних святощів, які зігрівали його душу, коли він був зовсім малим; органну музику він завжди дуже поважав. Панахида відбувалася доладно; один із ксьондзів розпалив кадило над малим каганцем і обійшов труну, сповиваючи її хмарою пахучого диму, що віддавав горілим. Стефан пошукав поглядом вдову — вона сиділа на другій лаві, зіщулена, терпляча, дивовижно байдужа до слів ксьондзів, котрі в латинських піснеспівах щоразу згадували її ім'я, а водночас й ім'я померлого, повторюючи їх урочисто і мовби з притиском, але не зверталися до вух жодного з живих, лише до Милості, і саме її просили, благали, мало не наказували виявити прихильність до того, кого вже не було.

Орган замовк, і знову треба було взяти на плечі труну, що стояла на катафалку перед вівтарем, але тепер Стефан навіть не пробував підійти туди; всі встали й, покашлюючи, готувалися до подальшої дороги. Тієї миті, коли труна, ледь похитуючись, покидала темряву нави, на самих сходах костелу трапилося замішання — подовгаста важка домовина грізно нахилилася вперед, однак негайно ліс піднесених рук повернув їй рівновагу, і вона, лише сильніше похитуючись, мовби вражена тим, що мало не сталося, вихилилася на вже низьке сонце.

У цю мить у Стефановій голові майнула дуже дурна й макабрична думка, що у труні, звичайно ж, лежить стрий Лешек, бо він завжди любив ідіотські жарти, навіть в урочистих ситуаціях. Хлопець негайно пригасив цю думку, а радше перевів її у площину здорових міркувань: адже це абсурд, у труні лежить не стрий, а лише якісь залишки, якась решта його особи, така прикра і клопітлива, що для її усунення зі світу живих продумали й інсценізували цю трохи задовгу, складну і з легким присмаком фальшу історію.

Тим часом він уже йшов з іншими за труною, що рухалася до відчиненої навстіж хвіртки цвинтаря. Процесія, яка його оточувала, налічувала з якихось двадцять осіб; якби ці люди не йшли біля труни, то справляли б досить дивне враження: їхній одяг був чимось середнім між вбранням для тривалої подорожі (оскільки майже всі приїхали до Нечав здалеку) і нарядом для візитів переважно чорного кольору. Водночас більшість чоловіків була в чоботах-англіках з халявами, а деякі жінки були взуті у високі, схожі на чоботи, шнуровані й облямовані хутром черевики. Хтось, кого Стефан не міг упізнати ззаду, був у солдатському плащі без знаків розрізнення з відірваним, мов би силою, хлястиком і туго стягнутим ременем; цей плащ, на якому найдовше затримався Стефанів погляд, був тут єдиним нагадуванням про вересневу кампанію, хоча ні — вирішив він за кілька секунд, — про неї свідчила відсутність тих, які за інших обставин були б тут обов'язково, як стрий Антоній і кузен Пйотр: обидва були в німецькому полоні.

Спів, а радше голосіння сільських жінок, які протяжно повторювали «вічний спочинок дай йому, Господи, і світло...» недовго дратував Стефана, бо швидко перестав турбувати його свідомість. Процесія витягнулася, а потім зібралася біля входу на цвинтар і, з високо

піднятою труною, попливла чорною змійкою між могилами. Над викопаною ямою знову залунали молитви. Стефанові цього вже було забагато, і він навіть подумав, що якби був віруючим, вважав би такі постійно повторювані прохання за нахабність щодо істоти, до якої вони скеровувалися.

Перш ніж остання думка сформувалася остаточно, хтось потягнув його за рукав. Він повернувся й побачив оточене хутряним коміром, широке, з орлиним носом обличчя стрія Анзельма, який спитав його знову надто голосно:

— Ти вже сьогодні їв, га? — й, не дочекавшись відповіді, швидко додав: — Не хвилюйся, буде біґос! — після чого гупнув його у плечі й, сутулячись, посунув серед присутніх, обернутих у бік все ще порожньої ями. Він торкався до кожного пальцем, ворущачи при цьому губами, що дуже дивувало Стефана, доки він не збагнув прозаїчності поведінки стрійка: Анзельм просто рахував присутніх. Той відразу ж голосним шепотом видав розпорядження хлопцеві, який спочатку з простацькою спритністю вибрався з чорного кола, а опинившись за хвірткою, помчав просто до дому Ксаверія.

Закінчивши свою господарську діяльність, стрій Анзельм став чи то навмисно, чи випадково знову біля Стефана і навіть знайшов нагоду, аби звернути його увагу на мальовничість групи навколо могили. Четверо міцних дядьків саме підняли труну на шнурях і почали опускати в темряву ями, доки та не лягла на дно, однак трохи криво, отож один із них мусив, впираючись посинілими долонями у край землі, сильно штовхнути її ногою. Така брутальність щодо предмета, який протягом тривалого часу до цього моменту був оточений безупинною повагою, прикро вразила Стефана. У цьому факті він побачив ще одне підтвердження своєї тези, що живі, попри всю складність дій, якими намагаються надати плавності жахливо жорсткому переходові від життя до смерті, не можуть, однак, виробити щодо померлих якогось єдиного й узвичаєного ставлення.

Коли лопати, що працювали з запалом, навіть запеклістю, засипали труну й виклепали над нею видовжену призму з глини, виявилася воєнна специфіка цього похорону, адже було неможливо, щоб люди, покидаючи цвинтар, залишили могилу одного з Тшинецьких незасипаною квітами, але в цю першу зиму після вересня про таке

й годі було думати. Не допомогли навіть теплиці поблизького маєтку Пшетуловичів, де шиби побили під час боїв, тож могилу довершили лише вінками з ялинових гілок. Промовивши останню молитву й попрощавшись, усі, залишивши за плечима зелений від гілок горбик глини, один за одним почали пробиратися стежинами посеред снігу на заболочену, повну калюж сільську дорогу.

Коли ксьондзи, закоцюблі, як й усі інші, зняли свої білі стихарі, то відразу стали якимись звичайними; подібну, хоч і не таку виразну зміну було видно і в решті присутніх: з них злетіла урочиста поважність, якесь сповільнення рухів і поглядів, і наївному спостерігачеві могло б видаватися, що ці люди досі весь час ішли навшпиньки, а тепер відразу перестали.

На зворотному шляху Стефан маневрував так, аби часом не опинитися поблизу вдови, тітки Анелі: не тому, що не любив її чи не співчував, навпаки, йому було її шкода, тим більше, що знав, як вони зі стрийком кохали одне одного, але, попри гарячкові зусилля, він не міг видушити з себе жодного співчутливого речення. Через цей внутрішній стан він загнався вперед процесії, де стрийко Ксаверій вів під руку тітку Меланію Скоринську. Це було таке рідкісне й дивне видовище, що Стефан аж остовпів, бо стрийко не терпів тітки Меланії, називав її ампулкою зі старою отрутою і казав, що потрібно дезінфікувати землю зі слідами її ніг. Тітка Меланія, стара діва, з давніх-давен займалася роз'ятрюванням внутрішніх родинних чвар таким чином, що, сама зберігаючи солодкуву нейтральність, переносила з дому до дому в'їдливі вислови і плітки — це спричиняло великі невдоволення й приносило багато шкоди, оскільки всі Тшинецькі були й імпульсивними, й надзвичайно послідовними у викликаних одного разу почуттях. Помітивши Стефана, Ксаверій здалеку закричав:

— Вітаю, брате-Ескулапе! Ну що, маєш диплом?!

Зрозуміло, Стефан мусив зупинитися для привітання і з розмаху ткнув носом у холодну руку старої тітки-діви, після чого вже утрюх вони вирушили до будинку, що виринув з-посеред дерев, жовтий, мов яйце, справжній палацик із класичними колонами і великою верандою над садом. Перед входом зупинилися, чекаючи на решту. У стрийкові Ксаверієві несподівано прокинувся господар, тож він почав

запрошувати всіх всередину з таким запалом, ніби родичі саме збиралися кинутися врозтіч засніженою і грузькою околицею. У самих дверях Стефана досягла коротка, але пронизлива мука численних привітань, які, зупинені на час похорону, тепер лавиною впали на нього. Він мусив бути дуже уважним, щоб, цілуючи по черзі і тикаючись у щоки, не нахилитися часом до якоїсь чоловічої долоні, що з ним часом траплялося. Він навіть не помітив, як серед шурхоту взуття й шелесту зніманого верхнього одягу опинився у вітальні. Помітивши велетенський стоячий годинник із мосяжними тягарями, він несподівано відчув родинне тепло, бо під протилежною стіною, яку прикрашали гіллясті оленячі роги, для нього розкладали постіль щоразу, коли він приїжджав до Нечав; по кутах стояли перекинуті фотелі, з якими він воював удень, добираючись до їхніх волосяних нутрощів, а вночі його часом будило басовите бамкання годинника: його циферблат відсвічував неземним сяйвом у мороці, відбитим далеким місячним світлом, — округлий, холодний, змішаний зі сном, що сяяв нерухомо, точнісінько як місяць. Проте він не міг поринути у спомини дитинства, бо в кімнаті пожвавився рух, пані сідали на фотелі, панове, стоячи, оточили себе хмарою цигаркового диму, розмова ще не розгорілася, як вже відчинили обидві половинки дверей до їдальні, а на порозі став Анзельм. Із виразом добродушного, трохи стурбованого кесаря він запросив усіх до столу. Про поминки, звісно, не йшлося, це слово прозвучало б невідповідно, просто просили зажурених і змучених подорожжю родичів на скромну перекуску.

Тут, серед родини, був один із ксьондзів, які вели процесію на цвинтар, худий, із жовтуватим, стомленим, але усміхненим обличчям, мовби задоволений з того, що все пройшло так гладко. Цей ксьондз, нахилиючись низько і поштивно, розмовляв із сеньорою роду Тшинецьких, тіткою-бабцею Ядвігою, маленькою, у надто довгій і великій сукні, мовби вона зів'яла і скорчилася, незмінно перебуваючи у ній, тому мусила тримати руки молитовно піднятими догори, аби мереживо рукавів не закрило до кінчиків її сухеньких пальчиків. На її малому, дещо пласкому і ще не старому обличчі причаївся вираз відсутності та байдужості, так ніби вона, зовсім не слухаючи ксьондза, вигадувала саме якусь по-старечому дитячу витівку. Вона поглядала на людей своїми круглими блакитними очима і раптом, помітивши

Стефана, кивнула до нього зігнутим пальцем. Молодий лікар, відчайдушно зглитнувши, підійшов, ксьондз застиг, а тітка-бабця дивилася знизу на Стефана уважно і якось хитро, тоді сказала на диво грубим голосом:

— Стефан, син Стефана і Михаліни?

— Так, так, — гарячково підтвердив запитаний.

Тітка-бабця усміхнулася до нього: чи то радіючи зі своєї пам'яті, чи з вигляду онука; узяла долоню Стефана своєю худою до гостроти ручкою, наблизила її до очей, оглянула з обох сторін, а потім раптом пустила, наче не знайшовши там нічого цікавого. Знову підняла свої ясні очі до очей приголомшеного усім цим Стефана і сказала:

— А ти знаєш, що твій батько хотів стати святим?

Вона тихенько тричі хихикнула і, перш ніж Стефан знайшовся з відповіддю, додала ні приший, ні прилатай:

— Ще десь зберігся його сповиток.

Потім задивилася кудись прямо перед собою і вже не озивалася. Тим часом стрий Анзельм з'явився знову і вже енергійніше запросив усіх до їдальні, а тоді з розкішним поклоном звернувся в бік тітки-бабці і рушив з нею у першій парі, за ним потяглися й інші. Тітка-бабця не забула про Стефана, бо побажала, щоби він сів біля неї — і він це зробив з якимось радісним розпачем; людині часом доводиться переживати подібну суміш віддалених між собою почуттів. Сідання до столу відбулося трохи хаотично; з'явився невидимий доти господар, стрий Ксаверій, із величезною порцеляною супницею, над якою линула хмара густого запаху бігосу, й, обходячи всіх по черзі, своєю лікарською рукою з жовтими від нікотину пальцями черпав хохлею бігос та опускав його в тарілки з таким розмахом, що жінки відсувалися, побоюючись за цілість туалету, і настрої відразу став теплішим. Говорили весь час про одне: про погоду і надію на весняний наступ союзників.

Ліворуч від Стефана сидів високий кремезний чолов'яга, який іще раніше привернув до себе увагу військовим плащем. Це був родич Стефанової матері, державця з Познанщини, Ёжегож Недзіц. Він увесь час мовчав, а зайнявши якусь позу, нерухомів у ній, мов проковтнувши палицю, лише усміхався просто, несміливо і якось дуже по-дитячому, наче вибачався за клопіт, якого завдав тут своєю особою; ця усмішка

особливо контрастувала з його загорілим вусатим обличчям і з одягом, виготовленим із військового коца і пошитим, напевне, вдома — він лежав на чоловікові просто жахливо.

За столом відчувалося, що така урочистість після похорону не перша для присутніх, а Стефанові спало на думку, що востаннє він бачив родину за такою розмовою на Різдво у Кельцях. Це давало поживу для роздумів, бо загальна згода була рідкістю і поєднувала родичів виключно навколо похоронів. І хоча тоді, на Різдво, ніхто з близьких не помер, однак напруга родинного жалю була схожою: це відбувалося невдовзі після похорону вітчизни, і тодішня згода зовсім не була винятком із правила.

Стефанові не просто було перебувати у цьому колі, до того ж із багатьох причин. Він узагалі не любив численних, а особливо урочистих зібрань, а бачачи навпроти ксьондза, відчував, що присутність такої святої особи неодмінно спровокує Ксаверія на блюзнірства і дотепи — скандалів же він не терпів органічно; нарешті чувся погано й тому, що його батько (якого він зараз представляв) не мав серед родини доброї слави як єдиний, доки сягає пам'ять, винахідник серед поміщиків і лікарів, до того ж такий, котрий, хоча йому вже доходив шостий десяток, власне нічого й не винайшов.

Цього настрою не підсолодило сусідство Гжегожа Недзіца, який здавався німим від народження, бо на спроби зав'язати розмову відповідав лише теплою усмішкою і повними симпатії поглядами над тарілкою, але цього Стефанові було замало, він прагнув зануритися в розмову, тим більше що бачив чорні іскри в очах Ксаверія, який точно до чогось готувався. Тож коли запанувала відносна тиша, яку порушувало лише цокання ложок об дно тарілок, стрийко озвався:

— Мій Стефанку, в костьолі ти мусив почуватися як євнух у гаремі, чи не так?

Ця репліка мала рикошетом поцілити в ксьондза, і стрийко напевно готувався до її гострого продовження, однак йому не судилося насолодитися враженням від своїх слів, бо родичі, мов за командою, почали голосно і швидко говорити, адже всі знали, що Ксаверій мусить говорити такі речі, як і те, що єдиним способом уникнути цього є галас загальної розмови. Потім одна з сільських жінок, які допомагали при столі, викликала стрийка на кухню для пошуків холодної грудинки, що

десь запропастилася, і в обіді трапилася непередбачена перерва. Стефан за цей час із приємністю оглядав колекцію родинних облич. Безумовну першість він віддав стрийкові Анзельмові. Великий, огрядний, хоча й не товстий, а радше масивний, Анзельм володів негарним обличчям, однак по-панськи пишним й умів чудово його носити. Здавалося, що воно разом із ведмежою буркою є останнім, що залишилося від великих земельних маєтків, які він втратив років двадцять тому. Ніби через поблажливість щодо різних пристрастей, але Стефан не знав про те нічого певного. Відомо було лише, що Анзельм є водночас енергійним, ласкавим і вразливим; до того ж ображатися він умів, як ніхто в родині, — по п'ять, а то й по десять років, так що навіть тітка Меланія забувала, про що, власне, йшлося. У таких тривалих сварках ніхто не зважувався виступати посередником, бо виявлення перед стрийком незнання причин образи автоматично спричиняло поширення його гніву і на невдалого посередника. Саме так колись потерпів батько Стефана. Однак усі сильні, ворожі відчуття вмовкали у стрийкові Анзельмі, як і серед іншої родини, коли помирав кривний; викликаний цим «*treuga Dei*»² тривав, залежно від обставин, від кількох до кільканадцяти днів. Тоді його вроджена доброта променіла в кожному погляді й слові, така невичерпно щедра й непам'ятлива, що кожного разу Стефан був глибоко переконаний, що це не перерва у сварці, а її цілковите забуття. Та потім порушений порядок стрийкових почуттів відновлювався, невблаганна суворість тріумфувала на наступні роки, й усе залишалося без змін — до наступного похорону.

Ця твердість стрийка Анзельма і його почуттів стосовно часу страшенно імпонувала Стефанові у хлоп'ячі роки; згодом, у літа навчання, він частково збагнув її механізм. Колись великий гнів стрийка підтримувала матеріальна сила його маєтків, або, простіше кажучи, йшлося про поділ, але завдяки непохитності характеру Анзельма його гнів пережив у родинному колі втрату маєтку, тож його і надалі побоювалися, хоча за цим уже не стояла загроза позбавлення спадку. Але навіть знайшовши цей ключ, Стефан не звільнився від змішаного відчуття поваги й тривоги перед найстаршим батьковим братом.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ